

לורנס ג'. סילברשטיין

היסטוריונים חדשים וסוציולוגים ביקורתיים בין פוסט-ציונות לפוסטמודרניזם

מאז שנות השמונים הופיעו כמה מחקרים היסטוריים שהעמידו בסימן שאלה את הפרשנויות הרווחות לערכים ולעמדות שהנחו את פועלם של מנהיגי התנועה הציונית והמדינה הצעירה ולאירועים שהתחוללו בסמוך להקמת המדינה.¹ מחקרים אלה קוראים תיגר על כמה הנחות מרכזיות בהיסטוריה של התנועה הציונית ומדינת ישראל. הנחות אלה מתייחסות בין השאר לרכישת קרקעות בארץ-ישראל על-ידי המוסדות הציוניים; לעוצמה היחסית של הכוחות המזוינים הישראליים והערביים במלחמת 1948; למקורותיה של בעיית הפליטים הערבים; לגישתם של מנהיגי ישראל לחתירה לשלום; לעמדת המנהיגים הציונים ולהתנהגותם כלפי ניצולי השואה; ולמבנה החברה הישראלית ואופיה. מחקרים היסטוריים אלה, בצד מחקרים סוציולוגיים מוקדמים יותר, וכן כמה מחקרים לא-אקדמיים, חשפו סתירות ובקיעים רבים בשיח הציוני ובתרבות הישראלית המושתתת עליו.

אין תמה אפוא שבעקבות הופעתם של כתבים אלה התלקח ויכוח נוקב בקרב ההיסטוריונים ואנשי מדעי החברה הישראלים, ויכוח שגלש עד מהרה מאולמות האקדמיה אל דפי העיתונות הפופולרית:

מה שהיה ידוע עד עתה בעיקר בחוגים צרים של האקדמיה ראוי שיתגלה גם לציבור רחב יותר: במדעי החברה בישראל קמה אסכולה של חוקרים, הקוראים תיגר על התפיסה הציונית, על מפעל ההתיישבות היהודית בארץ ועל צדקת קיומה של מדינת ישראל (לנדרס 1994, 8).

אחת הסוגיות המרכזיות שהעלו דיונים אלה היא סוגיית הפוסט-ציונות. לטענת מבקריהם, פרצו ההיסטוריונים כמו בני מוריס, אבי שליים ואילן פפה, ואנשי מדע המדינה ברוך קימרלינג, גרשון שפיר ואורי רם את הגבולות ה"מקובלים" של השיח הציוני ולפיכך יש לראות בהם פוסט-ציונים.

1. בני מוריס השתמש לראשונה במונחים "היסטוריוגרפיה חדשה" ו"היסטוריונים חדשים" במאמרו שנדפס ב-תיקון (Morris 1988, 19-24). במאמר זה הוא מנה בין ההיסטוריונים החדשים את אילן פפה, את אבי שליים ואת עצמו, כולם מחברייהן של פרשנויות רביוניסטיות על אירועים סמוכים למלחמת 1948 ועל התנאים שהובילו לצמיחתה של מדינת ישראל. ברוך קימרלינג וגרשון שפיר, ששמותיהם לא נזכרו בתיאורו המוקדם של מוריס אך מאז התוספו לרשימה, קראו אף הם תיגר על הגרסה המקובלת של פרקטיקות ההתיישבות הציונית והשלכותיהן. כך גם עבודתו של מיכאל שלו (Shalev 1990), הממשיכה את עבודתו של קימרלינג, ובעיקר של שפיר. בנוסף, אפשר לציין את דינה פורת ויחיעם וייץ, שני היסטוריונים שאינם מוזכרים ברגיל ברשימת "ההיסטוריונים החדשים", שניסחו פרשנויות היסטוריות ביקורתיות חדשות בדבר גישותיהם והתנהגותם של המנהיגים כלפי קורבנות השואה וניצוליה בתקופה שלפני הקמת המדינה ואחריה (ראו וייץ 1994; Porat 1990).

השימוש שעושים המבקרים, הן בתוך האקדמיה והן מחוץ לה, במונח "פוסט-ציוני" מציג את השקפתם, שלפיה מתקפתם של ההיסטוריונים החדשים ומקביליהם הסוציולוגים על אושיות הציונות גם מערערת על הצדקת קיומה של המדינה.² לדעת מבקריהם, העמידו עצמם ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים מחוץ לגבולות השיח הציוני הלגיטימי. המבקרים תופסים את הפוסט-ציונים כמי שמערערים על הנחות המוצא האידיאולוגיות שעליהן הושתתה מדינת ישראל. מחקר ההיסטוריה ולקחיה נרמזים על-ידיה כיסוד מוסד של המדינה. אלה הקוראים עליה תיגר מערערים על הלגיטימיות של המדינה ואגב כך מספקים לאויביה נשק להתקפתה.³

ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים, מצדם, מודעים לחלוטין להשלכות הפוליטיות של מחקריהם. מוריס דחה אמנם את התיגו פוסט-ציוני, אך הכיר בכך ש"הוויכוח על ההיסטוריוגרפיה החדשה נוגע למהות הציונות" (מוריס 1994, א, 40). פפה מעדיף את המונח "לא-ציוני" או "א-ציוני", רם מאמץ ברצון את התיגו "פוסט-ציוני" וקמילינג מתנגד לכל התיגים הללו. אך כולם מודים ללא קושי שפרשנויותיהם עומדות בסתירה לפרשנויות הציוניות הרשמיות.

ברמה אחת, הוויכוח בין החוקרים למבקריהם הוא דיון מלומד הנסוב על הדרך הראויה להשתמש בעדויות היסטוריות ועל תקפות המסקנות הנגזרות מעדויות כאלה. לידים של מבקרי הפוסט-ציונות כמו אניטה שפירא, יוסף גורני ומשה ליסק, הדיון נסוב על מתודולוגיה ופרקטיקה מחקריות. אולם מוויית אחרת נראה כי הדיון נסוב פחות על סוגיות מלומדות של מתודולוגיה ועדות, ויותר על סוגיית הזיקה בין ידע לכוח. לאור זה, נראה כי השאלות המשמעותיות יותר כבר אינן כרוכות בסוגיות מחקריות או מתודולוגיות. דומה כי השאלה המשמעותית שבאמצעותה אפשר יהיה לעמוד טוב יותר על חשיבותו של הדיון הזה לתרבות הישראלית, היא: מה הם הגבולות, אם בכלל, של "מה שניתן להיאמר" על החברה ועל התרבות הציוניות והישראליות, בעבר ובהווה. קשורה לכך השאלה מה נכלל בשיח הציבורי והאקדמי הישראלי, מי מורחק ממנו ולמי הכוח לקבוע זאת.

לאחרונה מנסים כמה מבקרים לשמוט את בסיס הלגיטימיות של ה"פוסט-ציונים" באמצעות קישורם לתופעה הקרויה פוסטמודרניזם.⁴ למרבה הצער, מבקרים אלה מפעילים את המושג פוסטמודרניזם באורח פשטני וסכמטי להפליא. הנוקטים טקטיקה זו, למשל אליעזר שביד, יוסף דן ואניטה שפירא, נשענים על סיסמאות ואמרות-כנף יותר מאשר על התמודדות רצינית עם הנחות המוצא המעצבות את השיח הפוסטמודרניסטי או, לעניין זה, הפוסט-ציוני. אולם למרות השימוש השטחי במושג, עצם הצגתה של שאלת הפוסטמודרניזם מעלה שורה של סוגיות חשובות. סוגיות אלה מופיעות במרומז הן אצל ההיסטוריונים החדשים והן אצל הסוציולוגים הביקורתיים, אך לא הם ולא מבקריהם חקרו אותן בשיטתיות.

כפי שעולה בבירור מן הדיונים הציבוריים והאקדמיים המתמשכים, שאלותיהם של ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים חשפו את הבעייתיות הטמונה ברכיבים בסיסיים של המטא-נרטיב הציוני.⁵ עם זאת, רוב החוקרים האלה משמיעים את ביקורתם במסגרת שיח מודרניסטי, ולא דווקא פוסטמודרניסטי. היסטוריונים וסוציולוגים אלה רואים עצמם כמחויבים למאמץ להפיק

2. בנספח למאמרו בכתב העת תיקון, מספק מוריס סקירה מועילה של המחלוקת בין החוקרים ומנסה להגן על עצמו מפני ביקורתיהם של חוקרים כגון אשר ששר, איתמר רבינוביץ, מיכאל אורן ועמנואל סיון. ראו Morris 1994, 27-48.
3. "הציונות, דת ישראל, מושגי האנטישמיות והשוואה, תחושת הגאולה (הן במושגים חילוניים של קוממויות והן במושגים דתיים-משיחיים) – כל אלה הם "סיפורי-על" היסטוריים, המביעים תפיסה מסוימת של ההיסטוריה והתייחסות בהווה אל "לקחיה" של היסטוריה זו" (דן 1994, 8). מבקרים דוגמת שלמה אהרונסון (1994) ומרדכי בר-און (במאמר העתידי לראות אור בקרוב) מזהים מקבילות בין ביקורתם של ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים לבין התעמולה האנטי-ישראלית של ברית-המועצות (לשעבר) בשעתה.
4. ראו דן 1994, 1995; שביד 1994, 1995; Shapira 1995.
5. בהתאם למינוח שנקט לאורך כל המחלוקות, ישמשו אותי המונחים "היסטוריונים חדשים" ו"סוציולוגים ביקורתיים" לתיאור החוקרים שקראו תיגר על הפרשנויות השגורות של ההיסטוריה והחברה הישראלית. הכוונה לאותם חוקרים שמבקריהם תייגו בתור פוסט-ציונים. שימוש מוקדם בגרסה עברית תקנית של המונח פוסט-ציוני, "בתר-ציוני" נמצא אצל מנחם ברנקר (1986). אבל משמעות המונח שם שונה מזו הרווחת היום.

פרשנויות היסטוריות וסוציולוגיות אמיתיות יותר, דהיינו: פרשנויות המתיישבות טוב יותר עם ה"עובדות" מאשר פרשנויות קודמות. על כן, בני מוריס, מי שטבע כנראה את המושג "ההיסטוריונים החדשים" והפיצו, מאמין כי הוא ועמיתיו יצרו תמונה "אמיתית יותר" של אירועי העבר מזו של קודמיהם. לשיטתו, "אמיתית יותר" משמע: הולמת בנאמנות רבה יותר את האירועים שהתרחשו בפועל.

אולם הניתוחים שמציעים היסטוריונים וסוציולוגים אלה, כמרגם הבנתם את המהות שעליה הם נסובים, אינם שייכים למסגרת השיח של הפוסטמודרניזם. זאת למרות נקודות החפיפה הרבות הקיימות בינם לבין נושאים ביקורתיים שמוזהים ברגיל עם השיח הפוסטמודרני. במקרה של קימרינג ושפיר, ביקורתם גם חופפת לשיח של מחקרים פוסט-קולוניאליים. אמנם שיח הפוסט-קולוניאליזם ושיח הפוסטמודרניזם אינם בשום אופן שמות נרדפים, אך נקודות המפגש ביניהם הן רבות.⁶

היסטוריונים חדשים וסוציולוגים ביקורתיים: המחלוקת האקדמית

עוד בטרם ראו אור ספריהם של מוריס, פפה ושליים, כבר הפעילו עבודות אחרות, שנכתבו מחוץ למסגרת האקדמית, הרמנויטיקה של חשד על השיח הציוני ושרטטו כמה מן הבעיות שהעלו ההיסטוריונים החדשים. כך למשל, השתמש תום שגב בספרו 1949 – הישראלים הראשונים בחומר ארכיוני שזה עתה שוחרר לפרסום כדי להאיר את המתחים הלאומיים, האתניים והדתיים הבסיסיים בחברה הישראלית בזמן הקמת המדינה.⁷ בבוחנו את המאבקים בין ערבים ליהודים, בין אשכנזים לספרדים ובין דתיים לחילונים, הסיק שגב כי הבעיות הניצבות בפני ישראל בשנות השמונים והות במהותן לאלה שניצבו בפניה בראשיתה. בניגוד להשקפה הרווחת, לפיה התקדמה מאוד האומה לעבר פתרון בעיותיה, שרבות מהן נבעו מהסטייה מדרך הציונות ה"אותנטית", טען שגב בהקדמה לגרסה האנגלית של ספרו:

שלושים ושמונה שנים אחרי הצהרת העצמאות, ישראל ניצבת עדיין מול אותן בעיות וסכסוכים שהטרידו את הישראלים הראשונים. זוהי מדינה התרה עדיין אחר עקרונותיה וזהותה (Segev 1986, viii).

אולם ספרו של שגב, המסתמך בהרחבה על מקורות ארכיוניים, לא עורר מחלוקת מן הסוג שניצת אחרי פרסום כתביהם של ההיסטוריונים החדשים ועמיתיהם בקרב הסוציולוגים. בדומה, עבודות פרי עטם של שבתאי בית-צבי, בועז עברון ושמחה פלפן, שערערו כולם על יסודות בסיסיים בנרטיבים הציוניים השגורים, נהנו מתשומת-לב גדלה והולכת רק בעקבות התעוררות הוויכוח על ההיסטוריוגרפיה החדשה.

אירוע חשוב בהופעת השיח הפוסט-ציוני היה פרסום אנתולוגיה של חיבורים סוציולוגיים בעריכת אורי רם, החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים (1993).⁸ אסופה זו, בצד ספרו של רם על הסוציולוגיה הישראלית, שראה אור בשפה האנגלית (ראה פלד בגיליון זה), יידעו את הציבור בדבר קיומו של גוף כתבים מאת קבוצה של סוציולוגים ישראלים, שכבר בשנות השבעים קראו תיגר על הייצוגים

6. אשר ללימודים פוסט-קולוניאליים, ראו: Williams and Chrisman 1994. ספרו של אדוארד סעיד, אורינטליזם (Said 1989) נחשב בדרך-כלל לאחד המחקרים המכוננים של השיח הקולוניאלי/פוסט-קולוניאלי.
7. בצד מחקרו של שגב הנידון כאן, ראו עבודתו החלוצית של עמוס אילון, הישראלים: מייסדים ובנים (Elon 1971). ספרו של שבתאי בית צבי (1977) הוא בבחינת ניסיון מוקדם להעמיד בסימן שאלה את הנרטיב השליט המתניח לתגובות המנהיגים הציונים לשואה. ניסיון פוליטי פרובוקטיבי לחשוף את המיתוסים הבסיסיים של ההיסטוריוגרפיה הישראלית המוקדמת מציג שמחה פלפן (Flapen 1987) בספרו *The Birth of Israel*, וראו גם Shlaim 1988. ספרו של בועז עברון, החשבון הלאומי (1988), מייצג ביקורת מקורית מאוד של קריאת ההיסטוריה הציונית. עבודתו הינה ניתוח מוקדם שיטתי המתווה את מרבית הטענות שהעלו החוקרים המכוננים פוסט-ציונים.
8. בצד האסופה העברית, פרסם רם מחקר באנגלית על התפתחות הסוציולוגיה הישראלית (Ram 1995). מחקר זה מוקדש לתיאור התפתחות הסוציולוגיה הביקורתית בישראל בתוך הקשריה, ראה פלד בגיליון זה. מאמרים נוספים של רם על פוסט-ציונות וסוציולוגיה ביקורתית ראו 1993, 1994.

המלומדים השליטים של החברה הישראלית. סוציולוגים אלה, ביניהם סמי סמוחה, שלמה סביסקי ודבי ברנשטיין, גיבשו זווית ראייה ביקורתית על המסגרת המוסדית של החברה הישראלית. בקוראם תיגר על הפרשנויות הסוציולוגיות הרווחות, שייצגו את החברה הישראלית כישות מאוחדת אורגנית, לכידה ושוחרת טוב, מיקדו חוקרים אלה את תשומת-לבם בקבוצות "שוליים", מוזנחות עד אז, כגון יהודים ממוצא מזרחי, ערבים פלסטינים החיים בישראל ונשים. כתביהם ייצגו את ישראל כחברה רצופת סכסוכים המתאפיינת בפרקטיקות הדרה, וכחברה חדרות מאבקי כוח מתמשכים.

למרות הגדרתו של רם את הקבוצה כאמה-הורתה של הגרסה הפוסט-ציונית של הסוציולוגיה הישראלית, שמות חבריה אינם מופיעים ברגיל ברשימות הפוסט-ציונים שעורכים המבקרים. לעומת זאת, שני מדעני חברה אחרים נכללים עתה דרך קבע ברשימות כאלה – ברוך קימרלינג וגרשון שפיר. השניים ערערו על הדרכים שבהן יוצגה ההתיישבות הציונית בספרות המחקרית, קימרלינג בפרסומים שהחלו רואים אור ב־1983 (Kimmerling 1983), ושפיר במחקרו מ־1989 (Shafir 1989). אגב שימוש בשיח הקולוניאליזם ויישום מתודה השוואתית, ערערו קימרלינג ושפיר, בדרכים שונות אמנם, על ההשקפה השלטת שתיארה את ההתיישבות הציונית כתהליך תקין ומתקדם שהנחיל את יתרונות המודרניות ליהודים ולערבים כאחד. במקום לטפל במקרה הישראלי כבמקרה ייחודי, כפי שנהוג היה במחקר הישראלי, השוו קימרלינג, סוציולוג, ושפיר, איש מדע המדינה, את ההתיישבות הציונית לזו של חברות אחרות של מתיישבים-מהגרים. בהתיקם את המוקד מכוונותיהם ומערכיהם של המנהיגים הציונים, הם האירו את ההשלכות ההרסניות שהיו לתבניות ההתיישבות הציונית על האוכלוסייה הפלסטינית בת-המקום. ב־1993 פרסמו קימרלינג ויואל מגדל (Kimmerling and Migdal 1993) את עבודתם פורצת-הדרך, *Palestinians: The Making of A People*, נסיונם החשוב הראשון של חוקרים ישראלים להציע ייצוג מאוון של הנרטיב ההיסטורי של העם הפלסטיני.

לדברי מבקרים כגון שבת, מן הדין שתהיה כתיבת ההיסטוריה משוחררת מעניינים פוליטיים. לדעתו, במידה שעניינים פוליטיים מעצבים את עבודתם של מלומדים כמוריס, הם מקעקעים את ערכה המדעי:

לשון אחר, המחויבות ל"יעדי השלום" היא כרטיס הכניסה למועדון-חברים היסטורי חדש זה. ומה הם "יעדי השלום"? בעוד שמוריס אינו מנסה להגדירם, דומה שאחד מעיקריהם הוא אהדה הנוטה במידת-מה לצד הפלסטיני. ומכאן ש[עיקר] אחר הוא השאיפה לשמוט את הלגיטימיות של הציונות (Teveth 1989, 24).⁹

לדידם של שבת ושל חוקרים אחרים, דוגמת אניטה שפירא, יהושע פורת, יוסף גורני ומרדכי בר-און, הדיון על ההיסטוריוגרפיה החדשה חייב להתנהל סביב סוגיות כגון אובייקטיביות, דיוק ושימוש הולם בעדות. להערכתם, השאלה היסודית היא איזה מהתיאורים המלומדים מציג את הסיפור "כהלכתו".¹⁰ בביקורתם מובלעת ההשקפה המודרניסטית, האובייקטיביסטית, שלפיה לא זו בלבד שחוקרים יכולים להפריד את ענייניהם הפוליטיים מניתוח, מפרשנות ומכתיבה היסטורית, גם חובה עליהם לעשות כן.

לכך מסכים מן הסתם בני מוריס, המחשיב עצמו להיסטוריון "פוזיטיביסטי", שעיקר עניינו הוא לחשוף את העובדות ולספרן. בנצלו חומר שטרם נעשה בו שימוש מארכיונים שנפתחו לאחרונה

9. שבת מצטט את הערתו של מוריס: "הדרך שבה תופסים את 1948 משפיעה באורח נחרץ על הדרך שבה תופסים את הניסיון הציוני/ישראלי כולו. אם אמנם נולדה ישראל... וזה ותמה, הרי היתה ראויה לחסד, לסיוע החומרי ולתמיכה הפוליטית שהרעיף עליה המערב במהלך ארבעים השנה האחרונות – ותמשיך להיות ראויה להם בשנים הבאות. אם, לעומת זאת, נולדה ישראל מוכתמת, נושאת חותמו של חטא קדמון, הרי לא היתה ראויה לאותו חסד וסיוע יותר מאשר שכנייה" (Teveth 1988, 21). בתשובתו (Morris 1990), טוען מוריס כי באמצעות המטבע הלשוני "חטא קדמון", שאינו מופיע בספרו, הוא פשוט התייחס ל"שתי ההשקפות הרווחות על מה שהתרחש ב־1948". "אף אחת מן ההשקפות אינה השקפתי, וקביעתו ההפוכה של שבת מעידה", לדברי מוריס, "כי הוא פשוט לא הבין את הספר ואת המאמר מתיקון". ברם, אין כל רמז במאמרו של מוריס לכך שצירוף המלים שימש אותו כדי לאזכר ויכוח קודם.

10. ביקורת על עמדה זו מנקודת המבט של תיאוריות שיח ונרטיב מעודכנות, ראו Kellner 1989.

לקהל ובשאלו שאלות שדורות קודמים של היסטוריונים סירבו לשאול, מאמין מוריס שהתמונה שהוא מפיץ "נאמנה יותר", היינו: מספקת תיאור מדויק יותר של מה שאירע למעשה. אף על פי כן, כפי שצוין קודם, מודה מוריס כי חשיבות הסוגיות הנדונות חורגת בהרבה מגבולותיה של קהילת החוקרים וחודרת אל לב תהליכי השיח המכוננים, המעניקים לגיטימציה ומפיצים את מסרי התברה הישראלית ותרבותה.¹¹ מסמכי התקופה הנחשפים במחקר ההיסטורי נוגעים, לפי מוריס, ל"מה שסופר לעם הזה – לנוער בבתי הספר ולמבוגרים בעיתונות, בספרי הזכרונות וההיסטוריה", ומן המסמכים האלה עולה כי מה שסופר "היה מעוות במקרה הטוב, ובמקרים רבים אחרים, פשוט שקר והעלמת עובדות" (מוריס 1994א, 40, ראו גם מוריס 1994ב).

כפי שעולה בבירור מסקירת ההתדיינות, הדעות חלוקות באשר לשימוש במונח פוסט-ציונות.¹² לדעת אחדים, המונח מתייחס לעובדה שעידן ההגמוניה הציונית בחברה הישראלית הגיע לקיצו ועידן חדש, פוסט-ציוני, החל. אולם בצד השלכותיה הכוללות, מתעלמת פרשנות כזו מן העובדה שהשיח הציוני ממשיך לעצב את המנגנונים והמבנים הבסיסיים של החברה, הפוליטיקה והתרבות בישראל.¹³

בהוראה אחרת של המונח פוסט-ציונות, שאותה מאמצים רבים מן המבקרים, הוא מוצג כמונח נרדף לאנטי-ציונות.¹⁴ אולם אלה שהתיוג הרצמדי להם דוחים זיהוי מעין זה, מאחר שכל אחד ואחד מהם מחשיבים עצמם לאזרחים נאמנים של המדינה, המחויבים להמשך קיומה. בעוד שכמה מהם עשויים לערער על היבטים שונים במדיניותה הצבאית של ישראל, כולם מקבלים על עצמם כמדומה את העיקרון של חובת השירות בצבא.

מרבית הפוסט-ציונים דוגלים ברעיון שלפיו ישראל צריכה להיות מדינת כל אזרחיה ולא דווקא מדינת העם היהודי, המתגורר ברובו מחוץ לגבולותיה. אולם אין הם תמימי דעים באשר לצעדים הממשיים שיש לנקוט למימוש מטרה זו. חלקם ממליצים לבטל את חוק השבות או לתקנו באופן משמעותי ועומדים על כך שהערבים תושבי המדינה זכאים לייצוג שווה בממשל, בעוד שהיהודים החיים מחוץ למדינה אינם זכאים לו. אחרים דוגלים אמנם במתן זכויות מלאות ושוות למיעוט הפלסטיני, אך מוכנים להשאיר על כנם את חוק השבות ואת השליטה הפוליטית והתרבותית היהודית הכרוכה בו.

פוסטמודרניזם והביקורת על התפיסה המהותנית של השיח

אף כי מבקרים אחדים ביקשו, כאמור, לזהות את הפוסט-ציונות עם פוסטמודרניזם, הרי להוציא כמה הערות של אילן פפה, אף אחד מכתביהם של המכונים היסטוריונים או סוציולוגים פוסט-ציונים אינו שייך לשיח הפוסטמודרניסטי. עם זאת, אף כי זיהוי הפוסטמודרניזם עם הפוסט-ציונות הוא מטעה, השוואה כזו עשויה להועיל להבהרת המושג פוסט-ציונות. לטענת הסוציולוג בארי סמארט, מתייחס המונח פוסטמודרני לתחושה ש"תמורות, שאלות ובעיות מורכבות, המכוננות, לפי

11. בשנים האחרונות התרחבה מחלוקת היסטוריונים ועתה היא כוללת סוגיות נוספות. תום שגב, יוסף גרודינסקי ויחיעם וייץ, למשל, העלו שאלות לגבי גישותיהם של מנהיגי היישוב וישראל אל קורבנות השואה וניצוליה. מאחר שגישות אלה נגזרו מהנחות המוצא הציוניות הקלאסיות לגבי מבנה ההיסטוריה היהודית ואופי הקיום בתפוצה (בשיח הציוני: הקיום הגלותי), נסובה שורת השאלות שהציבו עבודות אלה בהיבט מידה על השיח הציוני בכללו. למחקריהם האקדמיים, כמו למחקרים על מלחמת 48, קדמו מחקרים לא-אקדמיים חשובים, ראו שבתאי בית צבי 1977. על המחלוקת סביב הכתבים הרביזיוניסטיים בנושא זה ועל חשיבות ספרו של בית צבי לפוסט-ציונות, ראו באואר 1994, גרודינסקי 1994א, 1994ב, 1994ג, 1995א, 1995ב, ותגובותיו הביקורתיות של גוטמן (1994).
12. בלבול זה משתקף ברבישיה שנערך בעת האחרונה מעל דפי עיתון הארץ (מרגלית 1995). סקירה כללית מועילה על ביטויי הפוסט-ציונות בתחומים שונים בחברה הישראלית ובתרבותה מציע יאיר שלג (1995).
13. לביקורת רבת-תועלת על הקטגוריה הכללית "פוסט-", ראו McClintock 1995, 9–17. אף כי ביקורתה נסובה על המונח פוסט-קולוניאליזם, אפשר להחילה גם על המושג פוסט-ציונות.
14. ראו גורני וכו' ברבישיה בהארץ (מרגלית 1995). ראו גם מרכי בר-און (עתיד לראות אור) והערותיו של אורי רם 1994.

הסברה, את ההווה, אינן מנוסחות כראוי בצורות השגורות של תיאוריה וניתוח מודרניים" (Smart 1992, 182). בדומה, אטען כי השימוש החוזר ונשנה במונח פוסט-ציוני בשיח הציבורי הישראלי מעיד על תחושה גוברת והולכת כי אי-אפשר לנסח כראוי את התמורות, השאלות והבעיות המורכבות המאפיינות את התרבות הישראלית ואת האידיאולוגיה הציונית באמצעות מונחיו של השיח הציוני.

יתר על כן, בה במידה שהפוסטמודרניזם מעוגן במכלול הבעיות של שיח המודרניזם תוך שהוא מתמקד בהן, שורשיו של השיח הפוסט-ציוני נעוצים במכלול הבעיות של השיח הציוני אגב ההתמקדות בו. על כן, תחת שתעמעם את השיח הציוני, מאירה אותו הפוסט-ציונות באור יקרות באמצעות מיקוד תשומת-הלב שלנו בהשלכותיו הפוליטיות והתרבותיות, ובה-במידה, בבקיעו, בסתירותיו ובפרדוקסים שלו. לבסוף, הפוסטמודרניזם מבקש לפרוץ את גבולות השיח המודרניסטי בחתירתו לדרך חלופית שבאמצעותה אפשר יהיה לדבר על תרבות, זהות והיסטוריה. באופן דומה, אלה המקבלים על עצמם את תווית הפוסט-ציוני מבקשים לחרוג אל מעבר לשיח הציוני בחתירתם לדרכים ראיות יותר לדבר על התרבות, הזהות וההיסטוריה הישראליות ובמקרים מסוימים על תרבות, זהות והיסטוריה יהודיות.

בנוסף, אף כי יש עדות ועומה בלבד לקשר ישיר בין השיח הפוסט-ציוני לשיח הפוסטמודרניסטי, אלה הממוקמים ברגיל במחנה הפוסט-ציוני מעלים שורה של בעיות המתמזגות עם בעיות מרכזיות בשיח הפוסטמודרני. בה-במידה, סקירה חטופה של כמה רכיבים מרכזיים של השיח הפוסטמודרני יסייעו להבהיר הן את נקודות ההתכנסות והן את נקודות ההסתעפות בין הפוסט-ציונות לפוסטמודרניזם.¹⁵ סקירה כזו גם עשויה לתקן את רישומן של הקריקטורות הפשטניות של הפוסטמודרניזם ששרטטו מבקרי הפוסט-ציונות. אדרבה, דיון זה על הפוסטמודרניזם מסייע להבהיר את ההבדלים בין ההיסטוריונים והסוציולוגים המתויגים בתור פוסט-ציונים לבין מבקרים אחרים בני-זמננו של הציונות, שמחויבותם לתיאוריה פוסט-טרוקטורליסטית ולשיח פוסטמודרניסטי מנחה אותם לביקורת קיצונית יותר.

פוסטמודרניזם הוא מונח אמורפי ושנוי במחלוקת במהותו. יתרה מזו, השיח הפוסטמודרניסטי חופף תדיר סוגי שיח כגון פוסט-טרוקטורליזם, לימודי תרבות, לימודים פמיניסטיים ולימודים פוסט-קולוניאליים. לטיעוננו, מן הראוי להצביע על כמה עניינים משותפים המכוננים, לדעת חוקרים רבים, מעין "דמיון משפחתי" בין הכתבים המגוונים הנכללים במונח פוסטמודרניזם.¹⁶

קבוצת הנחות אחת המצויה בבסיס כתבים המוכלים ברגיל בקטיגוריה "הפוסטמודרני" היא מרכזיותו של הכוח בחיי החברה והתרבות של בני-אדם. בהשראה ניכרת של כתבי פוקו, נוטה הניתוח הפוסטמודרניסטי לחשוף את פעולות הכוח והשפעותיו בבניית החברה והתרבות:¹⁷

כשאנו אומרים כי לא תיתכן חברה ללא יחסי כוח אין זאת אומרת כי אלה [יחסי הכוח] הממוסדים הם הכרחיים או, מכל מקום, כי הכוח הוא בבחינת גזירה משמים המוטלת על החברות, גזירה שאין עליה עוררין. תחת זאת, הייתי אומר שהניתוח, הפיתוח והעמדתם בסימן שאלה של יחסי הכוח והתחרותיות [אגוניזם] במערכות] של יחסי כוח, ואופיה הבלתי-ניתן להעברה [intransitive] של החירות, הם משימה פוליטית מתמדת הטבועה בכל היחסים החברתיים (Foucault 1983, 223).

כדי ללמוד את השלכות הכוח על חברת האנשים ותרבותה, פיתח פוקו, בעקבות ניטשה, צורת

15. השוואה זו אינה מבליעה בשום-אופן הסכמה עם מבקרים, כגון אליעזר שביד, יוסף דן ואניטה שפירא, שתחילה מזהים את הפוסט-ציונות עם מושג קלוש ביותר של פוסטמודרניזם ואחר-כך מנצלים זיהוי זה כדי לשמוט את הלגיטימיות מן הפוסט-ציונות. בזריותם לקשר בין הפוסט-ציונות לפוסטמודרניזם, הם מציעים קריקטורות שטחיות בלבד של הפוסטמודרניזם ומספקים מראי-מקום זעומים בלבד ואף לא ציטטה אחת מטקסטים פרי עטם של "פוסטמודרניסטים".

16. ראו לדוגמה, Smart 1992, 1993; Hutcheon 1989, 1993; Docherty 1993.

17. פוקו עצמו לא הגדיר את עבודתו כפוסטמודרנית. עם זאת, מרבית המחקרים על הפוסטמודרניזם מזכירים אותו כאחד מראשי התיאורטיקנים שלו. על מעמדו של פוקו בתיאוריה הפוסטמודרנית, ראו: Best and Kellner 1991 ו-Flynn 1994. למרות סירובו של פוקו לקבל את התייג "פוסטמודרני", אין ספק כי כתביו נוכסו על-ידי שיח הפוסטמודרניסטי והפכו לחלק ממנו.

ניתוח גניאלוגי במקום הפרשנות ההיסטורית המקובלת:

הניתוח הגניאלוגי של השיח יוצא אפוא לדרך כשעינו האחת נעוצה בהווה כדי לבקר ולהתחקות אחר מערכות הכוח שעל־פיהן מתכונן האדם בעולמנו. הוא נוהג כך מאחר שהוא מבקש לקום נגד [מערכות הכוח האלה] ולספק את תוצאות פעילותו לכל הרוצים להשתמש בהן במאבקם נגד צורות הכוח אשר להן הם מנסים להתנגד (Bové 1990, 62).

בויקה הדוקה להתמקדות בכוח מצוי הדגש על השיח. כותבים בתחומי הפילוסופיה, תורת הספרות ותיאוריה חברתית ותרבותית מדישיים בעשורים האחרונים, בדרכים שונות אמנם, את התפקיד המעצב שממלא השיח בכינון התרבות והחברה האנושיות. ברמה הפשוטה ביותר, מתייחס השיח ל"תחום מסוים של שימוש לשוני". במובן זה, סוגי השיח נבחנים זה מזה בהתאם למושגים ולקטיגוריות המופעלים בהם, להקשרים המוסדיים שבהם הם משמשים ול"עמדה שנוקט השיח באמצעות יחסו לשיח אחר, המנוגד לו בסופו של דבר" (MacDonnell 1986, 3). בעיני תיאורטיקנים חברתיים ותרבותיים כפוקו, השיח חקוק בפרקטיקות חומריות כגון כללים, תקנות, הסדרים חברתיים, מוסדות וצורות תרבותיות. כאשר בוחנים אותו באורח זה, השיח מתייחס, באמצעות הפרקטיקות השונות שלו, לתהליכים חברתיים ולשוניים כאחד, תהליכים שבאמצעותם אנו יוצרים, מפיצים, מצדיקים ומשמרים משמעויות.

מבקרים פוסטמודרניסטים של החברה והתרבות מגלים עניין מיוחד במערכת היחסים בין השיח, הנתפס כ"מערך של סימנים ופרקטיקות המארגן את הקיום החברתי ואת הייצור החברתי" (Terdiman 1985, 54), לבין הכוח. בלשונו של פול בוו: "סוגי שיח והדיסציפלינות והמוסדות הכרוכים בהם הם פונקציות של כוח; הם מפיצים את השפעות הכוח. הם ממסרי כוח המועברים לאורך המערכת החברתית המודרנית" (Bové 1990, 58). מחברים אלה מדישיים במיוחד את הדרכים שבהן מעצב השיח את המשגת המציאות שלנו ואת מחשבתנו עליה, לרבות המציאות החברתית והתרבותית; כיצד אנו "זוכרים" ומעבירים את סיפורי העבר; כמורגם את התהליכים שבאמצעותם מופק הכוח ומופץ. לאור זה, דומה שהשיח לסוגיו לא רק מעביר משמעות. שיחים ואידיאלוגיות פרי עיצובם מולידים, מכשירים, מעודדים ומרשים סוגים מסוימים של שאלות, דיונים והתדיינות מצד אחד, בעודם מדכאים, פוסלים ומונעים סוגים אחרים של דיונים מצד שני. באמצעות השיח אנו מבחינים בין אנשי המעגל הפנימי לאנשי המעגל החיצוני, בין אנהנו להם, בין ה"עצמי" ל"אחר" ובין הקהילה שלנו לקהילות אחרות. לפיכך, השיח הוא נקודת המוצא להבנת הדרכים שבהן זהויות מתעצבות, תפיסות המציאות לובשות צורה ומשתנות, יחסי גומלין בין בני-אדם מתפרשים, משמעות נקבעת, מוסדות רוכשים לגיטימיות, ואמונות וידע מתנסחים, מופצים ומונצחים.

בניתוחי חברה ותרבות פוסטמודרניסטיים מוענקת תשומת-לב ניכרת לקולות ולנרטיבים של "אחרים" משועבדים או מושחקים, כגון נשים, מייעוטים ובני קבוצות שעברו קולוניזציה. אחת ההשלכות של הקדשת תשומת-הלב לקולות אלה היא ערעור מושגי הזהות המהותניים. לפי הפרשנות הפוסטמודרניסטית, תחושת העצמי שלנו, וזהותנו, ברמה האישית וברמה הקיבוצית כאחד, מתעצבת בהתייחס ל"אחרים", שבאמצעותם אנו מגדירים את עצמנו.¹⁸ בדחותן את מושגי הזהות המהותניים, מדישיות פמיניסטיות כגידיית באטלר (Butler) ודורין קונדו (Kondo) עד כמה הזהות, לרבות הזהות המינית, היא תוצר של תהליכים ושל פעולות גומלין תרבותיים וחברתיים.

דרידה ופוקו טרחו במיוחד להפנות את תשומת-לבו לדרכים שבהן תהליכי "האחרה" (otherizing) והרחקה (exclusion) משובצים בתהליך עיצוב הזהות, בעיקר בקרב קיבוצי אנשים. בבקרו את ההשקפות המערביות הרווחות הדנות בתרבויות כאילו היו אחידות, מוכלות בתוך בעצמן

18. כפי שכתב סיימון דיורינג, "אנו יכולים לאפיין, בגסות-מה, את החשיבה הפוסטמודרניסטית (הביטוי הוא מועיל גם אם אינו מוצלח) כאותה חשיבה המטרבת להפוך את האחר לזהה. מכאן שהיא מספקת מרחב תיאורטי לדבר שהמודרניזם שולל: אחרות. עם זאת, חשיבה פוסטמודרניסטית גם מכירה בכך שהאחר לעולם אינו יכול לדבר בשם עצמו כאחר" (During 1993, 449). דנתי במשמעות האחר לכינון הזהות התרבותית היהודית ב"Others Without and Others Within" (Silberstein and Cohn 1994). הפרקים השונים בספר זה מספקים דוגמאות חשובות לגומלין הדרכים שבהן כוננו יהודים בתקופות שונות את האחרים שלהם, ובאמצעותם – את זהותם-הם.

ומקומיות, מתעקש דרידה כי תרבות אפשר להבין רק בהתייחס לאחרים תרבותיים, שעל גבם ולמולם היא מגדירה את עצמה:¹⁹

אף תרבות אינה סגורה בעצמה וכשלעצמה, בעיקר בזמננו, כשחותמה של הציוויליזציה האירופית הוא כה פולשני. בדומה, הדבר שאנו מכנים הדקונסטרוקציה של תרבות המערב שלנו מסתייע בעובדה שבאירופה נחרט תמיד חותמן של השפעות לא-אירופיות, הטרונגיות. מאחר ש[אירופה] תמיד היתה חשופה באורח זה לאחר שלה, ניצבה בצלו, נגזר עליה להעמיד עצמה בסימן שלה. כל תרבות חשופה לביקוריו של [רוח הרפאים של] האחר שלה (Derrida 1984, 116).²⁰

השקפה כזו, שמבקרים פוסט-קולוניאליים כהומי באבא (Bhabha) ואדוארד סעיד עיבדו ושכללו, מטשטשת את הגבולות החדים בין אנשי המעגל הפנימי לאנשי המעגל החיצוני, בין מקומיים לזרים, בין אנחנו להם. תחת זאת, היא דוחקת בנו לכרות אוזן הן לקולות "מבפנים" והן לקולות "מבחוץ". כפי שציין לאחרונה סעיד, שעה שאנו חוקרים תרבויות וזהות תרבותית, שומה עלינו לעסוק בקריאה קונטרה-פונקטית שבה אנו שומרים על ערנות ב-ר-בזמן "הן להיסטוריה של המטרופולין, שאת סיפורה מגוללים, והן לאותן היסטוריות אחרות שעל רקען (ויחד עמן) פועל השיח השליט" (Said 1993, 43).

בכתביהם של מבקרים אלה, תהליכי העיצוב של הזהות הקיבוצית רחוקים מלהיות תקינים. בהימדידה שזהות מניחה מראש אחריות (alterity), כל מאמץ של קבוצה לבסס את אמות המידה של זהותה כרוכה בהרחקה ו/או בהשתקה של קולות האחרים. על כן, תהליך עיצוב הזהות כרוך בפעולות של אלימות נגד האחר המורחק:

הקשר של זהות-עצמית הוא, כשלעצמו, תמיד קשר של אלימות עם האחר; לכן המושגים רכוש, ניכוס ונוכחות-עצמית, שהנם כה מרכזיים במטאפיסיקה הלוגוצנטרית, תלויים במהותם ביחס ניגודי עם האחר. במובן זה, זהות מניחה מראש אחרות (Derrida 1984, 117).

ידע וכוח: קריאה לסדר של היודע

נושא חוזר ונשנה בשיח הפוסטמודרניסטי הוא היחס הקשיח בין ידע לכוח. באמצעות הביקורת שמתחו על אידיאל השיח האובייקטיבי, נטול-הערכים, של הנאורות, הגבירו מבקרים כפוקו, דרידה וסעיד את רגישותנו לדרכים שבהן יצירת ה"ידע" והפצתו כרוכות בהפעלת כוח. בחושפו את מערכת היחסים המורכבת בין שיח, ידע וכוח בתחומים כגון מדע, תורת העונשין [פרנולוגיה], חינוך, פסיכיאטריה ומיניות, הראה פוקו גם לנו באיזו מידה השיח, לרבות השיח האקדמי, הוא אתר של מאבקי כוח מתמשכים.

השיח האקדמי, המפקח על ייצור הידע ומכוון את הפצתו, ממלא תפקיד בסיסי בבנייתם ובהכשרתם של מה שפוקו כינה "משטרי אמת". מונח זה מתייחס למסגרות העבודה המוסדיות והמושגיות שבאמצעותן אנו קובעים אילו היגדים אמיתיים ואילו כוזבים, ואיזה סוג של שאלות וחקירות הוא תקף ואיזה חסר-תוקף. בעיבודו של סטיוארט הול, תיאורטיקן מוביל בלימודי התרבות בבריטניה, תחום שעשה שימוש רחב בניחות הגניאלוגי של פוקו, נשמעים הדברים כך:

תצורות שיח (או תצורות אידיאולוגיות הפועלות באמצעות סדיריות בפעולות השיח) "מנסחות" את מושאי הידע שלהן ואת נושאייהן; הן מצוידות באוצר מושגים משלהן, מונחות על-ידי הגיון-הן, מפעילות אפנויות (modality) הבעה משלהן, מכוונות דרך משלהן להכיר במה שהוא אמיתי ולהדיר את מה שהוא כוזב בגבולות משטר האמת שלהן (Hall 1987, 51).

19. "פואטיקה תרבותית ופוליטיקה — היא הכינון-מחדש הקבוע של עצמיים (selves) ואחרים באמצעות הרחקות, מוסכמות ופרקטיקות שיח מסוימות" (Clifford and Marcus 1986, 24).
 20. לדיונים עדכניים על מושג התרבות מנקודת המבט של לימודי התרבות, ראו: Grossberg et al. 1992; Turner 1990; Dirks et al. 1994. אחד הטקסטים החשובים ביותר המציעים גישה פוסטמודרניסטית לתרבות הוא של Clifford and Marcus 1986.

מנקודת מבט זו, התחומים האקדמיים אינם אלא דרכים חלופיות לארגון, להמשגה, לניתוח, לייצור ולהפצת הידע ולהגדרת האמת. מה שמפריד תחומים אלה זה מזה הם תקנוני-נוהג שלפיהם עליהם לפעול ולבצע את הערכותיהם. בהעדר קניימדיה המוסכמים על הכל להבחנה בין נרטיב אמיתי ללא-אמיתי, אין בנמצא בסיס מוחלט להעדפת שיח אחד על-פני משנהו, שיח מלומד על-פני שיח לא-מלומד. על כן, היסטוריונים ואנשי מדעי החברה, כמו החברים בכל קהילה דיסציפלינרית שהיא, אינם יכולים להציע לנו משהו זולת זווית ראייה חלופיות להתבוננות בחברה ובתרבות.

כמו כל שיח, גם סוגי השיח השונים בתחומי האקדמיה יוצרים, מכשירים, מעודדים ומרשים שאלות, דיונים ומחלוקות במרחב מוגדר פחות או יותר, בעודם מדכאים, פוסלים ומונעים שאלות ומחלוקות מחוץ למרחב הזה. פעולתם כרוכה, על כן, ללא הפרד בייצור, בהפעלה ובהפצת הכוח. בהבחינו בין אנשי המעגל הפנימי לאנשי המעגל החיצוני, השיח גוזר שוליות על קבוצות מסוימות המובנות בתור ה"אחר" או מדחיק אותן. יתר על כן, שיחים אקדמיים מארגנים, מכשירים ומקיימים צורות של ארגון חברתי ותהליכים של שעתוק חברתי; הם מכוננים נורמות ומפקחים על קיומן; הם מייסדים היררכיות של זהות ושוני, של שיעור וסמכות, של טוב-טעם והמוניות (Bové 1990).

בהתחשב ביחס הקשיח שבין שיח לכוח, מובן שלא זו בלבד ששיח, לרבות השיח האקדמי, "הוא זה המבטא מאבקים או מערכות שליטה, אלא הוא זה שלמענו ובאמצעותו נאבקים; הוא הכוח שעל השגתו נאבקים" (Foucault 1984, 110). לפיכך, בניגוד לאידיאל האובייקטיביסטי המודרני של הפרשנות המלומדת, דומה כי מחלוקות על ידע, לרבות המחלוקות על ההיסטוריוגרפיה והסוציולוגיה החדשות המתנהלות בתרבות הישראלית, הן מחלוקות על כוח.

חשיבות מיוחדת לגבי המחלוקות ההיסטוריוגרפיות בישראל נודעת לדרכים שבהן משפיעה הדגשת השיח על הבנתנו את ההיסטוריה ואת מדעי החברה.²¹ בהתייחס את תשומת-לבם מהגיונו של השיח ההיסטורי לתהליכים חברתיים ולשוניים שבאמצעותם מופקות ומופצות פרשנויות היסטוריות וחברתיות-מדעיות, דגלו תיאורטיקנים כפוקו, ווייט (White), סעיד וג'ואן וולאש סקוט (Wallach Scott) בשינוי מרחיק לכת של דרכינו לתפוס את ההיסטוריה. כפי שטען ווייט במפגעי, פעולת הנרטיבים ההיסטוריים אינה מצטמצמת לשיקוף אירועי העבר או להעברתם הסתמית אל ההווה. ההיסטוריונים בוררים אירועים מתוך סבך התופעות, משווים להם צורת נרטיב, ואגב כך כופים עליהם תחושת המשכיות והתפתחות. לכן, נרטיבים אלה, שהצמיחו היסטוריונים ואנשי מדעי החברה, מסייעים לכינון המציאות שאותה הם מתיימרים לתאר. או בלשונו של אחד המבקרים, שנקט שפה דומה מאוד לשפתו של ניטשה:

עובדות כשלעצמן מתכוננות תמיד על-ידי קהילות באמצעות הגדרה, נקיבה בשמם של חלקים, מיון אותם נושאים נבחרים, הגיית תפיסות באשר ליחסים ביניהם, הבחנה בין הזדמנויות לניגודים, ברירת נקודות התחלה וסיום, הבלעת פערים, הערכת חשיבותם היחסית של נושאים או קטיגוריות, יצירת היררכיות, מציאתם או יצירתם של נושאים חדשים שיידלו מנושאים קיימים בפרטיהם אך יזכירו אותם באופיים (כעדות), וכן הלאה (Kellner 1989, 326).

אף כי היסטוריונים ואנשי מדעי החברה מסווים את האסטרטגיות הרטוריות שלהם ומציגים עצמם כמי שמתארים את המציאות כפי שהיא, הרי למעשה הם מפקחים, באמצעות השיח שהם מפעילים, את מה שבארת כינה בשם "אפקטים של מציאות". המבקרים הפוסטמודרניסטים אינם מכחישים בהכרח את קיומה של "מציאות" שאינה תלויה בחושינו, אבל הם עומדים על כך שגישתנו היחידה למציאות זו מתווכת על-ידי שיח כזה או אחר.²²

בשיח הפוסטמודרניסטי אין קריטריונים המקובלים על הכל שבאמצעותם נוכל להעדיף שיח אחד על-פני משנהו. מטרת השיח וגם הקריטריונים להצלחה בפעילות הדיסקורסיבית הם בעצמם משתנים תלויי שיח. בשוללם את הטענה כי שיח מלומד כלשהו מחונן בגישה מיוחסת למציאות,

21. בין העבודות שפיתחו את נושא התפקיד שממלאים הנרטיב והשיח בכתבים היסטוריים, ראו מחקריהם של: Grossman 1990; White 1973; 1978; 1987; Ankersmitt and Kellner, 1995.

Kellner 1989. דיון על השיח ההיסטורי מזווית ראייה פוסטמודרנית מובהקת, ראו Ermath 1992.

Hutcheon 1989, 1993. במשבר ה"אובייקטיביות" בשיח ההיסטורי דן נוביק (Novik 1988).

22. ראו למשל, Laclau and Mouffe 1990, 100-103.

מטפלים מחברים פוסטמודרניים באופנים הדיסקורסיביים השונים כבמאמצים חלופיים להרכיב זוויות ראייה ופרשנויות שונות למציאות. לפיכך, כתיבת ההיסטוריה היא פרשנות של ההווה לא פחות משהיא הבניה של העבר. לאור זה, "היסטוריונים אינם 'מוצאים' את האמיתות של אירועי העבר; הם בוראים אירועים מתוך זרימה רציפה וממציאים משמעויות היוצרות דפוסים בתוך זרימה זו" (שם, 24). בהתאם, כבר איננו יכולים להתייחס להיסטוריה כאל תיעוד העובדות מן העבר, "אלא כאל הדרכים שלנו לברוא משמעויות מעיי החורבות חסרי המשמעות הזורעים סביבנו" (שם, 10). בגבור הדגש על שיחו של ההיסטוריון ועל הטקסטואליות של הטקסט ההיסטורי, "הופכת... הכתיבה ההיסטורית לדוגמה של כתיבה, הייצוג ההיסטורי לדוגמה של ייצוג בכלל, האמת ההיסטורית לדוגמה של הצרנה רטורית" (שם, 270).

ז'אן פרנסוא ליוטאר, מן התיאורטיקנים המובילים של הפוסטמודרניזם, הציג בהבלטה את הדרכים שבהן כל הנרטיבים הגדולים או המטה-נרטיבים – לרבות אלה המעצבים אידיאולוגיות לאומיות, דוגמת הציונות – מהווים מבנים דיסקורסיביים של קבוצות ייחודיות. ישנם אפוא דרכים מרובות, במספר לא-מוגדר אולי, לבניית נרטיב היסטורי. הדרך שבה אנו בוחרים לספר או, במונחיו של היידן ווייט, לגולל את הסיפור, מציבה את הגבולות למה ולמי שניתן לכלול בו. לכן, הפצתם של נרטיבים כאלה כרוכה בתהליכים של הרשאה ואיסור, הכלה והרחקה.

בניגוד לקביעתם של מבקרים כאניטה שפירא, טענה כזו אינה גזרת עליו להתייחס לכל הנרטיבים כאילו היו אמיתיים או תקפים באותה מידה. כך למשל מותר לנו, טוענת פמיניסטיות כג'ודית באטלר, להעדיף נרטיבים מסוימים על-פני אחרים בשל השלכותיהם החברתיות או הפוליטיות הצפויות. אולם הנחת הביקורת הפוסטמודרניסטית של השיח ההיסטורי היא שכל הנרטיבים, אפילו אלה שבהתייחס אליהם אנו ניצבים בשעה שאנו מבססים את זהותנו, מותנים באופן היסטורי והם בעלי תולדות כוחניות ייחודיות.²³ בהפנתם את תשומת-הלב לקולות של קבוצות מוכפפות או מורחקות שהושקו בעבר, כגון נשים או אוכלוסיות שעברו קולוניזציה, קראו המבקרים הפוסטמודרניסטים תיגר על טענות האוניברסליות של נרטיבים היסטוריים מודרניסטיים. לדעת מבקרים אלה, התיאורים שמרכיבים היסטוריונים ואנשי מדעי החברה הם תוצרים מכוננים שבהם "פרשנים בונים עצמם כל העת באמצעות האחרים שאותם הם חוקרים" (Clifford and Marcus, 1986, 10).

פוסטמודרניזם ופוסט-ציונות: דמיון משפחתי

תשובתו של ברוך קימרלינג למבקרי המחקר הפוסט-ציוני מציעה נקודת מוקד נוחה לבחינת החיבור בין הפוסט-ציונות לפוסטמודרניזם. בתשובתו למתקפה טוענת הרגשות של אהרון מגד (1994) על החוקרים הפוסט-ציונים, טען קימרלינג כי בסופו של דבר הדיון נסוב על שאלות של ידע וכוח. לדברי קימרלינג, מאמרו של מגד היה משום עדות לכך שחוקרים בכירים חשים כי הקרקע רועדת מתחת לרגליהם וחוששים כי "תורותיהם אינן עומדות עוד במבחן השינויים שמתחוללים במדעי החברה וההיסטוריוגרפיה" (קימרלינג 1994, 52). משנכשל נסיונם להוכיח את טענתם במסגרת אקדמית, מנסים עתה חוקרים אלה להשיג את תמיכת הקהל הרחב באמצעות תמרון החרדה הציבורית. לדעת קימרלינג משמש מגד,

פה לקבוצה מכובדת ביותר של אנשי אקדמיה ותיקים, ומהווה חלק ממאמץ מצטבר להדביק דה-לגיטימציה לעבודות של חוקרים אחרים, בדרך-כלל כאלה שעדיין לא התברגו לממסד של האקדמיה הישראלית. מדובר בחוקרים שרובם צעירים יותר באקדמיה וחשופים לפגיעות (שם).

מאמרו של קימרלינג "Academic History Caught in the Cross-Fire" (Kimmerling 1995), מציע סיכום של הביקורת ה"פוסט-ציונית". מאמר זה מציג נקודות חפיפה רבות בין הביקורת הפוסט-ציונית לשיח הפוסטמודרניזם ומסכם ביעילות את הנקודות הבסיסיות המשותפות לחוקרים פוסט-ציוניים אחרים, בראש ובראשונה פפה ורם.

23. על מורכבות ההכרעה במחלוקת בין נרטיבים, ראו Lyotard 1988.

אחת הטענות הבסיסיות של קימרלינג היא שהדרך שבה בוניה היסטוריה ומגוללים את סיפורה מסייעת להעצמת הכוח של קבוצות מסוימות ולמניעתן מאחרות. בהכירו בהשלכות הפוליטיות הברורות שיש לדרכים שבהן מייצגים היסטוריונים וסוציולוגים את המציאות, מזהה קימרלינג ששה עקרונות בסיסיים שעליהם מושתתות ההיסטוריוגרפיה והסוציולוגיה הישראליות השליטות. לדעת קימרלינג, יש להגדיר בבירור עקרונות אלה, המשמשים להצדקת האינטרסים האידיאולוגיים של המדינה הציונית ולבקדם.

אלה העקרונות המנחים את המחקר הישראלי המקובל, אליבא דקימרלינג: 1. חלוקה לתקופות המבוססת על גלי התיישבות יהודית, על מלחמות או על חלוקה של לפני/אחרי הקמת המדינה; 2. הסבר טלאולוגי להקמת המדינה; 3. הנחת ייחודיותה של ההיסטוריה היהודית, כולל ההיסטוריה של הציונות וישראל; 4. השקפה יהודרצנטרית/אתנוצנטרית לגבי גבולותיו של הקיבוץ הישראלי; 5. ניצול הטענה בדבר התיישבות יהודית רציפה בארץ מאז העת העתיקה למען הצדקת התביעות הטריטוריאליות הציוניות; 6. התמקדות בכוונות הפנימיות של מנהיגים ציונים וישראלים אגב הזנחת ההשלכות החיצוניות של מדיניותם ומעשיהם על הפלסטינים.

השפעותיהן של הנחות מוצא אלה, טוען קימרלינג, הורגות בהרבה מגבולות האקדמיה והן בעלות השלכות חברתיות-פוליטיות מובהקות. לדוגמה, באמצעות התעלמות מן השברים המשמעותיים ברציפותם של גלי ההגירה ובאמצעות בנייתה של "מציאות" משותפת לכל המהגרים, מגבילה ההיסטוריוגרפיה הרווחת את "היקף המחקר ההיסטורי ואת שאלותיו". יתר-על-כן, באמצעות הבחירה ב-1948 כבנקודת הסיום, נוטה המחקר הרווח למוער את תרומתם של מהגרים מאוחרים יותר, מן התקופה שלאחר-המדינה, מהגרים שהגיעו ברובם מארצות המזרח התיכון. באמצעות חלוקת ההיסטוריה הישראלית לתקופה טרום-מדינית ולתקופה אחר-מדינית, רומזים חוקרים ישראלים "כי התהליך של בניית האומה והחברה הושלם בידי חמש העליות הראשונות, וכי התהליכים שהתחוללו מאז לא היו אלא הרחבה או שיפור (או אפילו הרעה) של הדפוסים החברתיים-פוליטיים הבסיסיים שהתמסרו בין השנים 1882 ו-1948" (Kimmerling 1995, 51).

קימרלינג טוען עוד כי במידה שהם מטפלים בהיסטוריה הישראלית בתור היסטוריה ייחודית מחמיצים החוקרים את המאפיינים המשותפים להגירה ולהתיישבות הציונית ולחברות אחרות של מהגרים-מתיישבים. גישה השוואתית, המשווה ומנגידה את יישובה של ישראל עם יישובן של צפון אמריקה ודרומה, אוסטרליה, ניו-זילנד, אלג'יריה או דרום אפריקה, תחייב את ההיסטוריונים "להתמודד עם המורשת הקולוניאלית של ישראל, שכל אזכור שלה אסור בתכלית האיסור, הן בחברה הישראלית והן בהיסטוריוגרפיה הישראלית" (שם, 53).

בהתמקדו בכוונות ולא דווקא בתוצאות הפעולות, חיזק המחקר הישראלי את הייצוג הציוני של ההתיישבות היהודית "בתור מפעל שוחר-טוב שנועד להביא קדמה ושגשוג לכל יושבי הארץ" (שם, 56). גישה מעין זו אינה מותירה מקום כלשהו לזווית הראייה הפלסטינית ומתעלמת מן ההשלכות שהיו להתיישבות היהודית על המעמד הפוליטי והכלכלי של האוכלוסיה הערבית הפלסטינית המקומית. קימרלינג גם טוען כי בבססם את מחקרם על ההנחה כי ישראל היא חברה יהודית, יוצרים סוציולוגים והיסטוריונים ישראלים "בועה יהודית כמעט 'בלעדית', המוציאה את האוכלוסיה הערבית ואת המדינה הבריטית אל מחוץ לתחומיו של עיון רציני כלשהו" (שם, 53). זה, בתורו, מאשש את המציאות הסוציולוגית הדוחקת לא-יהודים, בעיקר ערבים פלסטינים, לשוליים. לפיכך, המחקר הישראלי השגור מאשר את "התפיסה הפוליטית והחוקית של ישראל בתור מדינת העם היהודי, המתגורר בתחומיה ומחוצה להם, ולא דווקא מדינת אזרחיה (שבהם כלולים גם הערבים)" (שם, 54).

על-פי השקפתו של קימרלינג, היסטוריונים וסוציולוגים ישראלים "לכודים באש הצולבת בין מחויבויותיהם המקצועיות מחד גיסא, לבין מחויבותם לקיבוציות הישראלית מאידך גיסא". כתוצאה מכך, ש'יחם האקדמי "נטוע בצורה פעילה של ידע, ידע המעצב את הזהות הקיבוצית באמצעות גישור בין עברים שונים (עבר משוחר, עבר מדומה, עבר מומצא ועבר מובנה במכוון), ליצירת משמעותיות וגבולות עבור הקיבוציות". לכן, משמשים ההיסטוריונים והסוציולוגים כ"ערכאה הגבוהה ביותר, העליונה, המופקדת על דלייתם מכל 'שברי העבר' המצטברים של

הזכרונות הקיבוציים ה'אמיתיים' הראויים להיכלל בנרטיב ההיסטורי הלאומי הקאנוני" (שם, 57).
 לכן קימרלינג מבקש מעמיתיו המלומדים להכיר בכך שהם "חלק מהגמוניה חברתית-פוליטית"
 ובכך שהידע שהם מייצרים ממלא תפקיד מפתח בעיצובה של הגמוניה זו. "רק מודעות למגבלות
 אלה עשויה לאפשר להיסטוריון להתגבר חלקית על השלכותיהן" (שם, 57).²⁴

הביקורת של קימרלינג נעצרת הרבה לפני ספו של השיח הפוסטמודרניסטי, המנסח את הבעייתיות
 הכרוכה במושגים המהותניים: היסטוריה, אומה, תרבות וזהות. עם זאת, מובן כי קיימות נקודות
 חפיפה רבות בין הביקורת שלו לסוגיות העומדות במרכז עניינה של הביקורת הפוסטמודרניסטית.
 כך למשל, קימרלינג ופפה מכירים בהשלכות הפוליטיות של השיח ההיסטורי והסוציולוגי. כפי
 שהם מציינים, שיח המשתמש במונחים כגון "עלייה", "גאולת קרקע", "מלחמת שחרור" ו"כנופיות"
 או "פורעים" ערבים הוא בעל תוצאות והשלכות פוליטיות ברורות. כל אחד מן המונחים הללו
 מצדיק, מאשר ומחזק את האידיאולוגיה הציונית אגב שמיטת הלגיטימיות מנרטיבים פלסטיניים
 חלופיים. על כן הם ממליצים להשתמש במונחים סתמיים יותר כגון הגירה, קניית אדמות, מלחמת
 1948 והתארגנויות פארא-צבאיות, והם מדגישים את המינוח הפלסטיני השונה ל"אותם" אירועים,
 בראש וראשונה למלחמת השחרור הנתפסת כ"שוואה" ומכונה כך, "אל-נקבה" (Kimmerling and
 Migdal 1993, 279).²⁵

קימרלינג טוען עוד כי אפילו מונחים שנועדו לזהות את הארץ הם בעלי השלכות פוליטיות חמורות.
 על כן, השימוש החוזר ונשנה בידי חוקרים ישראלים במונח "ארץ-ישראל" במקום פלסטינה – גם
 לגבי תקופות היסטוריות שבהן לא התגוררו בה יהודים או כשהארץ היתה בשלטון של אומות
 אחרות – מקנה למעשה ל"יהודים חזקה נצחית על הארץ, ללא קשר למי שישב אותה או שלט
 בה, אפילו במצב שבו הבעלות הלגיטימית היתה שנויה במחלוקת" (שם, 48). בדומה, טוען
 קימרלינג, השימוש במושג טעון אידיאולוגיה כמו "קיבוץ גלויות" סותם את הגולל על כל דיון
 בהשלכותיה של התיישבות זו על ה"אחרים" הפלסטינים שכבר התגוררו בארץ.²⁶

מאפיין משותף נוסף להיסטוריונים ולסוציולוגים החדשים, לתיאוריה הפוסטמודרנית וללימודים
 הפוסט-קולוניאליים והפמיניסטיים הוא העניין שהם מקדישים לחקר האחרים שעד כה נידונו
 להרחקה או לשוליות.²⁷ כמי שרגישותם התחדדה במשך עשרות שנות הכיבוש הישראלי של הגדה
 המערבית ורצועת עזה ובהשראת הופעתה של הלאומיות הפלסטינית ככוח לגיטימי בזירת המזרח
 התיכון, הם מבקשים להציג את היחס בין המחקר הישראלי לפרקטיקות של דחיקה לשוליים,
 הרחקה ודיכוי. מוריס מדבר על ההרחקה עצמה; על בסיס מחקר ארכיוני, שכולל קריאה במסמכים
 ישראלים רשמיים שנחשפו רק לאחרונה, הוא מספר את סיפור יציאת-פלסטין של הפלסטינים ב-
 1948 תוך שהוא מייחס את האחריות לבריחה ההמונית למדיניות ולפעולותיה של הממשלה
 הישראלית. ואילו קימרלינג ומגדל, בספרם *Palestinians: The Making of a People*, ממסגרים את
 ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל ואת צמיחתה של מדינת ישראל מבעד לזווית הראייה של

24. דיונים מועילים על היחס בין פוסטמודרניזם לתיאוריה חברתית, ראו: Seidman and Wagner 1992; Seidman 1994; Dirks et al. 1994.

25. אין לבלבל בין שיטתם הגורסת המרה של הקטיגוריה המיוחסת בניגודה לבין היעד
 הרקונסטרוקציוניסטי להציג את בעייתיותם של כל הניגודים הבינאריים מסוג זה. ראו: Culler 1982, 85-225.

26. קימרלינג מתמקד באופיה האידיאולוגי של ההיסטוריוגרפיה באופן ברור ונחרץ יותר מאשר
 חוקרים ישראלים אחרים. ברם, אף כי הוא מכיר בחשיבות השיח והחלוקה לתקופות, הוא אינו
 עושה מאמץ לנתח את התהליכים שבאמצעותם נחקקים השיח והחלוקה לתקופות כחלק מן
 התרבות הישראלית ההגמונית. יתרה מזו, ניתוח פוסטמודרניסטי, כפי שנטען קודם, יתמקד
 בתהליכים הרטוריים שבאמצעותם נבנה הניתוח ההיסטורי, כלומר: סיבה, רצף, זהויות/מהויות.
 כמרכן, מבקרים פוסטמודרניסטים ינתחו את בעייתיותם של מושגים כגון מבנה, היסטוריה, זהות,
 סובייקט, לאום, חברה, רצף, היסטוריה, גורם-פועל, הקשר וייצוג. קימרלינג ביקר קשות את נסיונם
 של גרעון ארן וולי גורביץ (1991) לגשת למושג המולדת באמצעות ניתוח השיח. ארן וגורביץ
 ביקשו להדגים שמונחים כגון מולדת וגלות אינם מהווים קטיגוריות "טבעיות" אלא נבנים ומופצים
 תרבותית, היינו: דיסקורסיבית. התנגדותו של קימרלינג מבוססת על הנטייה שהוא מזהה בגישה
 כזו, "להפקיע מחומרותן" או להפוך ל"דמיוניות" את ההשלכות הפיסיקות, החומריות, על
 הפלסטינים. ראו גם קימרלינג 1994א, 1994ב, 1994ג.

27. ראו לעיל הערה 4.

האחר השותק, הפלסטינים. למעשה, הם החוקרים היהודים הראשונים המציגים היסטוריה כוללת ומאוננת של העם הפלסטיני. סבירסקי וסמוחה, מצדם, חושפים את השפעות הדחיקה לשוליים וההרחקה שנודעו לתהליכים חברתיים ותרבותיים בישראל על "אחרים" פנימיים כגון יהודים ממוצא מזרחי, ערבים פלסטינים ונשים. בהכירם במשמעות הנרטיבים של ה"אחר" לייצוגי העבר וההווה של החברה הישראלית, מבקשים ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים לצרף לכתיבת ההיסטוריה הישראלית את הנרטיבים של אחרים שהורחקו או הושתקו. במקום לחתור ל"סיפור האמיתי", האחד והיחיד, של מקורות הציונות, יישובה של ארץ-ישראל או מלחמת 1948, הם מציבים זה בצד זה נרטיבים שונים שבאמצעותם מיוצגים אירועים אלה ומדגימים את התובנה שלפיה זהות מניחה אחרות, ונסיגה של קבוצה לבסס אמות-מידה לזהותה היא כרוך בהרחקתם ו/או בהשתקתם של הקולות של האחרים שלה.²⁸

מאפיין נוסף של המחקר המזוהה תדיר עם הפוסטמודרניזם הוא ההתעמקות בהשפעות השיח והפרקטיקות הקולוניאליים על אוכלוסיות משועבדות ועל הקולוניזטורים עצמם. ברוח המחקרים הפוסט-קולוניאליים, ממליצים קימרלינג ושפיר על "גישה היסטורית השואאתית [ש]תגדיר את ישראל כחברת מהגרים-מתיישבים בדומה לאומות הצפון והדרום אמריקניות, נירז'ולנד, רודזיה ודרום-אפריקה" (Kimmerling 1995, 52). לפיכך, טוען קימרלינג, שומה על החוקר "להתמודד עם המורשת הקולוניאלית של ישראל, שעצם ההתייחסות אליה היא משום טאבו הן בחברה הישראלית והן בהיסטוריוגרפיה הישראלית". בנושם את המוקד הפנימי, האתנוצנטרי של ההיסטוריוגרפיה הישראלית, התריעו חוקרים כפפה, קימרלינג ומגדל על הבעיות הנובעות מחלוקה חדה לפנים וחוץ, למקומי זור, ליהודי ופלסטיני. נקודת המבט הציונית היתה שקועה כולה במפעל לאומי "שהפך את הפלסטינים לגורם טפל כמעט. בתהליך זה, חמק מהשגתם [של הציונים] עד כמה עיצב המפגש עם הפלסטינים את חברתם-הם" (Kimmerling and Migdal 1993, viii).

בקהילה האקדמית ישנם חוקרים, כגון אניטה שפירא ומרדכי בר-און, הטוענים כי כתיבה של ההיסטוריונים/סוציולוגים החדשים הם דוגמה לתהליך של רביזיה שתמיד קיים במחקר ההיסטורי. לדעתם, מה שעושים מוריס, פפה, קימרלינג, מגדל והאחרים זהה בדיוק למה שעושים ההיסטוריונים (או סוציולוגים) מאז ומעולם: הם משתמשים בתעודות חדשות ובשיטות מעודכנות כדי לספר את הסיפור בדרך שונה. לפי פרשנות זו, הדרך הטובה ביותר להגיע להכרעה בוויכוחים בין ההיסטוריונים והסוציולוגים היא באמצעות הפרקטיקות המוסכמות של הדיסציפלינה ההיסטורית, כגון הלימות העדות וכוח השכנוע של הטענה. מטעון זה נובע כי מוטב להניח את ההכרעה בוויכוחים אלה בידי חוקרים שתמיד היו מסוגלים לערוך רביזיה של הפרשנויות לאורה של עדות חדשה.

למרות שרק לעתים נדירות מאמצים ההיסטוריונים והסוציולוגים החדשים את הנחות התיאוריה הפוסטמודרנית בשלמותן, תיוג עבודתם כרביזיוניסטית אינו עושה צדק עם האתגרים שהם מציבים להיסטוריוגרפיה ולמדעי החברה הישראלים השולטים. השאלות שהעלו מוריס, קימרלינג, פפה, שפיר ומבקריו פוסט-ציונים אחרים מהוות יותר מאשר סתם רביזיה של הסיפור הקודם. לא רביזיה פשוטה של פרשנויות היסטוריות רווחות ישנה כאן אלא חתירה תחת אושיות הסיפור שעליו מושתתות הפרשנויות הציוניות הרווחות של התרבות הקיבוצית הישראלית וזהותה. לדוגמה, באמצעות מתן הלגיטימציה וההאזנה לקולו של האחר הפלסטיני, מטפחים חוקרים אלה השקפה דיאלוגית (במשמעות הבאחטינית של המלה) או פלורליסטית של היסטוריה זו מנוגדת בחדות להשקפה הטלאולוגית והסגורה בתוך עצמה, שבה דוגלים החוקרים הציונים. באופן דומה, ביישום מודל קולוניאלי בכתיבת ההיסטוריה הישראלית, חותרים שפיר וקימרלינג לשנות את השיח שבאמצעותו מעוצבת ההיסטוריה.²⁹ לבסוף, ביקורתיהם של קימרלינג ופפה מצביעות על כך

28. פפה ניסה להציג השקפה רבי-קולית מקיפה באסופת שהוקדשו לפלסטין בתקופה העות'מאנית ולאית'ופאדה. ראו פפה וסבירסקי 1992; פפה 1995א. על ההיסטוריוגרפיה החדשה ראו גם פפה 1993א, 1993ב, 1994, 1993ג, 1994א, 1994ב, 1995. בעניין צירוף הקולות של אחרים מורחקים בהיסטוריה הישראלית ראו 1992, 1989, 1978; Smoocha; 1995, 71-80; וכן רם 1995.

29. בפרשנות מרתקת ליחס בין פוליטיקה למחקר היסטורי, הסבירה לאחרונה אניטה שפירא, אחת ממבקריות ההיסטוריוגרפיה החדשה, את סירובם של ההיסטוריונים ליישם את המודל הקולוניאלי

שהם אינם מסתפקים בתיקון הפרשנות ההיסטורית. הם גם מבקשים לשנות את השיח שבאמצעותו מיוצגת ההיסטוריה והחברה הישראלית. זאת ועוד, המחלוקת בקרב היסטוריונים וסוציולוגים ישראלים והדיונים הפומביים שצמחו מהן חוצים את גבולות השיח האקדמי, חודרים אל לב החברה הישראלית ותרבותה והופכים לבעייתיות את ההנחות שעליהן הושתתה שליטתו של השיח הציוני ואת תחושת הזיכרון והזהות הקיבוציים הכרוכים בו. על כן, אישור חזר של זכות היתר של השיח המקובל ההיסטורי או הסוציולוגי אינו משום תגובה הולמת.

בנסיגה לעורר את מודעותם של עמיתיהם המלומדים הן לאופיו הפוליטי של השיח האקדמי הישראלי והן להשלכותיו הפוליטיות, הבליטו פפה, קימרינג, שפיר ורם את חלקה של סוגיית הכוח והידע בדיון על אופי המחקר הישראלי. עצם מאמצי מבקריהם למקם אותם מחוץ לגבולות הלגיטימיים של השיח הציוני (קרי ישראלי) הם בבחינת הדגמה מדהימה של סוגיית הידע והכוח. באמצעות השימוש במונח פוסט-ציוני, המבקרים מבקשים להעמיד אותם מחוץ לגבולות המקובלים של השיח הציבורי הישראלי ולהפוך אגב כך את מסקנות מחקריהם לבלתי-לגיטימיות.

קימרינג, פפה ורם מבחינים בזיקות ברורות בין הוויכוחים על המחקר החדש לבין משבר הזהות הכללי הפוקד את החברה הישראלית ואת תרבותה. החוקרים מודעים לכך שהוויכוחים אינם רק בגדר מחלוקת אקדמית וגם אינם נובעים רק מגילויי עובדות או מחילופי דורות. המחלוקת נוגעת, בלשונו של פפה, ל"משבר זהות של חברה העומדת על סף עידן שלום, עידן שבו הקונצנוס הלאומי, שהיה בנוי על סכנת קיום ובעיות ביטחון, מפנה את מקומו לוויכוח על פני החברה ותרבותה" (פפה 1995, ב:45). עם מתן ההרשאה לקבוצות חדשות ועם הופעתם של קולות שהושתקו לפני, צומחות חלופות חברתיות ותרבותיות חדשות. במהלך הזה נוצרים, כפי שמציין רם, "נרטיבים תרבותיים חדשים המשקפים את התגבשותן והתעצמותן של זהויות נדחות ונדכאות" ובמקביל מתייצבת באקדמיה הישראלית "פרספקטיבה ביקורתית פוסט-פוזיטיביסטית במדעי החברה והאדם" (רם 1995, 20).

כפי שצוין קודם, נושא שגור בשיח הפוסט-ציוני הוא התמיכה בחברה דמוקרטית, פלורליסטית במקומה של חברה בשליטה יהודית. נושא חוזר ונשנה הוא שבמקום מדינה יהודית בהתאם לחזון הציוני, מוטב לה לישראל שתהיה מדינה נורמלית של כל אזרחיה. ככזו, ישראל כבר לא תהיה מולדתו של העם היהודי כולו, אלא ארצם של אלה החיים בה, יהודים וערבים פלסטינים כאחד. קימרינג, שמעולם לא הגדיר עצמו כפוסט-ציוני, דוגל ביצירתה של דת אזרחית ישראלית שאינה תלויה ביהדות. פפה, המעדיף להציג עצמו כלא-לאומי או א-לאומי, מציע לבטל את חוק השבות כשלב הכרחי לקראת כינונה של דמוקרטיה אמיתית בסגנון מערבי (פפה 1993, א:444).³⁰

תיאוריה וביקורת: לקראת גניאלוגיה של שיח ציוני

התבוננות בפרשנויות הציוניות של ההיסטוריה, התרבות, הלאום והזהות מזוהית הראייה הגניאלוגית נוסח פוקו, מעלה כי הן מעלימות ומונעות את הצגתם של תנאים מורכבים, מסוכסכים, טעוני-כוח. להצגת הציונות כתנועה קונסנוואלית לכידה, המבקשת לגאול ארץ שוממת, נודעו

על ההיסטוריה הישראלית. לטענתה, מודל כזה משחק לידי אויביה של ישראל. "היום, לאחר התפרקותה של ברית-המועצות, שהפכה את הקולוניאליזם לשד הלבן של העולם השלישי, ומשעולם זה השתחרר מפרוניתו של המערב [כך], התפתה הדרך לחשיבה מיושבת, חפה מאידיאלוגיות, על נושא הקולוניאליזם". וכך, בהצהרה המעידה על השפעתה של זוהית הראייה הפוסט-ציונית על הממסד האקדמי הישראלי, מודה שפירא כי "הגדרתה של תנועה בתור קולוניאליזם-מיישב עשויה לסייע להבהרת היחסים בין האומה המיישבת לאומה בת-המקום". אולם בה-בעת, היא דבקה בשיח הבינארי של חיזונים/פנימים וטוענת: "להשלמת התמונה, אנו גם זקוקים לזוהית ראייה 'מבפנים'" (Shapira 1995, 30).

30. סדרה של מאמרים על פוסט-ציונות התפרסמה לאחרונה בהארץ, החל במאמרה של אורית שוחט "מיהו פוסט-ציוני", שראה אור ב-1 בספטמבר 1995. תגובות של אמנון רובינשטיין, שלמה אבינרי וברוך קימרינג ראו אור בהארץ ב-12, 15, 22 בספטמבר ובי-29 בו. הדיון הוביל לקיומו של רבי-שיח שפורסם בהארץ ב-15 באוקטובר (מרגלית 1995). רבי-השיח משקף את הבלבול הנמשך והולך האופף את המונח פוסט-ציוני. רבי-שיח נטלו חלק אמנון רובינשטיין, יוסף גורני, אבי גיסר ויואב גלבר, מצד מבקרי הפוסט-ציונות; ובני מוריס, תום שגב ואילן פפה מצד אודהיה.

השלכות פוליטיות ותרבותיות ברורות. בדומה לשיח של תנועות אידיאולוגיות ולאומניות אחרות, כפה השיח הציוני את שליטתו הפוליטית והתרבותית על "אחרים" מבית ומחוץ. יתר על כן, מזוית הראייה הגניאלוגית, זרעי הסכסוכים והסתירות הנחשפים לאחרונה בוויכוחים על השיח המחקרי הישראלי היו טמונים בשיח הציוני מראשיתו. הביקורת הפוסט-ציונית אינה מתייחסת כמוזן למצב השורר בעידן שלאחר הציונות, אלא מביאה לידיעתנו אותם מאבקי כוח, עימותים על שיח ופרקטיקות הרחקה שאפיינו את הציונות מתחילתה, בדומה לכל תנועה לאומנית אחרת.

כל עוד פועלים "ההיסטוריונים והסוציולוגים החדשים" במסגרת תפיסות מודרניסטיות של ייצוג היסטורי וסוציולוגי, נבצר מהם להציב בפני הציונות, ההיסטוריוגרפיה ומדעי החברה הישראליים אתגרים רבי-עוצמה שמקורם בחשיבה פוסטמודרנית. יתרה מזו, למרות שההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים חותרים תחת אושיות השיח ההיסטוריוגרפי והסוציולוגי השליט, הם נמנעים מלהציג את הבעייתיות הטבועה בהקשר החברתי-תרבותי שבו פועל שיח זה. קריאתם לכונן ישראל דמוקרטית, שבה כל אזרחיה שווים זכויות ובעלי יכולת לממש את זכויותיהם, מבטאת את הצורך בהקשר פוליטי חדש שבו יוכל להימשך הדיון. ברם, הם אינם עושים את הצעד הבא, הצעד הגניאלוגי, ואינם נגישים לניתוח תיאורטי שיציג את בעייתיותו של השיח התרבותי והפוליטי השליט. לפיכך, בעודם משתתפים בדיון על השיח הציוני ומקדמים את הביקורת עליו עד נקודה מסוימת, דומה שהם מוכנים להפקיד את השלב הבא בידי אחרים.

השלב הבא כרוך בביקורת גניאלוגית של השיח המעניק הרשאה והצדקה גם יחד לשליטה הציונית בחברה הישראלית ובתרבותה. בניגוד להרמנויטיקן המסתפק בהשתתפות בשיחה, מבקש הגניאלוג לחשוף את אופיה הבעייתית של שיחה זו.³¹ בכך כרוכה ביקורת של הפרקטיקות הדיסקורסיביות, היררכיות הכוח ופרקטיקות ההרחקה המאפשרות את קיומה של שיחה כזו. בניגוד להרמנויטיקן/מודרניסט השואל "כיצד נוכל לשפר את השיחה?", טורח הגניאלוג לערער על טבעיותם של מונחי השיחה ולהפיר את שיווי המשקל של ההקשרים המוסדיים/דיסקורסיביים שבתוכם היא מתנהלת. לפיכך, על צורה רדיקלית יותר של פוסט-ציונות יהיה להציג את בעייתיותם של ההקשרים שבהם מתנהל הדיון הציוני ואת סוגי השיח המאפשרים את קיומו של דיון זה. הוויכוח על ההיסטוריוגרפיה החדשה ועל הסוציולוגיה הביקורתית אינו אלא קצה הקרחון. ההיסטוריונים והסוציולוגים, שרובם נטועים בערוגה המודרניסטית, דומים למי שירו את הירייה הראשונה בדיון מתמשך על אופי הציונות ועל היררכיות הכוח הכרוכות בה, דיון שרק עתה ניצת.

המרכז ללימודים יהודיים ע"ש פיליפ ומוריאל ברמן, אוניברסיטת ליהי

31. את התחלופה של תפנית גניאלוגית זו אפשר למצוא לאו דווקא בקרב ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים, אלא בקרב קבוצה קטנה של חוקרים שעבודתם ראתה אור בתיאוריה וביקורת. בפנייתם אל מעבר לביקורת של ההיסטוריונים והסוציולוגים, סייעו כותבים אלה להבהיר באיזו מידה המשבר של השיח הציוני, כמו משבר השיח המודרניסטי בכלל, הוא משבר של שיח וייצוג. בהיבט, הם ניסו להבהיר את ההשלכות הפוליטיות, החברתיות והתרבותיות של השיח הציוני. מאחר שהמסגרת התיאורטית והאופנים הדיסקורסיביים המשמשים אותה כרוכים בביקורת נוקבת של ההנחות המודרניסטיות שעליהן מושתת השיח הציוני, נמצא דווקא בכתביהם עדות ברורה לביקורת של השיח הציוני המנוסחת בזיקה לתיאוריה הפוסטמודרנית.

ביבליוגרפיה

- אבינרי, שלמה, 1995. "קדימה למאה ה-18", הארץ, 22.9.95: 6.
- אהרונסון, שלמה, 1994. "ההיסטוריונים החדשים ואתגר השואה", מוסף הארץ, 24.6.94: 52-53.
- ארן, גדעון וזלי גורביץ, 1991. "על המקום", אלפיים 4: 9-44.
- באואר, יהודה, 1994. "אפשר להאשים ואפשר להאשים וגם לשנוא", הארץ, 23.6.94.
- בית צבי, שבתאי, 1977. הציונות הפוסט-אונדית במשבר השואה, ברונפמן, תל-אביב.
- בריאון, מרדכי, "פוסט-ציונות ואנטי-ציונות" (בכתובים).
- בריינקר, מנחם, 1986. "אחרי הציונות", סימן קריאה 19: 21-29.
- גוטמן, ישראל, 1994. "האומנם מזימה ציונית אפילה?", הארץ, 27.7.94.
- גרודינסקי, יוסף, 1994א. "השואה, היישוב, וההיסטוריונים שלהם: פרשת הרב וייסמנדל מברטיסלבה לדוגמה", הארץ, 8.4.94.
- , 1994ב. "טיעונים מופרכים, פרשיות מחוקות", הארץ, 15.4.94.
- , 1994ג. "היסטוריונים או תעמלנים?", הארץ, 27.5.94.
- , 1995א. "מישהו חסר בכל זאת בסיפור הזה", הארץ, 3.3.95.
- , 1995ב. "להילחם בציוניזם של השואה", הארץ, 15.7.95.
- דן, יוסף, 1994. "פוסט-מודרניזם נגד מדינת ישראל", הארץ, 24.6.94: 8.
- וייץ, יחיאל, 1994. מודעות חוסר אונים: מפא"י לנוכח השואה, די יצחק בן-צבי, ירושלים.
- , 1995. "על פוסט-ציונות, על עברית שבעל-פה ועל משיחיות שווא", הארץ, 25.3.95: 1.
- לנדרס, ישראל, 1994. "על חטא שחטאנו בהקמת המדינה", דבר השבוע, 18.3.94: 8-9.
- מגד, אהרון, 1994. "יצר ההתאבדות הישראלי", מוסף הארץ, 10.6.94: 27-29.
- מוריס, בני, 1994א. "היסטוריה אובייקטיבית", מוסף הארץ, 1.7.94.
- , 1994ב. "על ציונות, פוסט-ציונות ואנטי-ציונות" (רב-שיח), הארץ, 15.10.95: 4-5.
- מרגלית, דן, 1995. "על ציונות, פוסט-ציונות ואנטי-ציונות" (רב-שיח), הארץ, 15.10.95: 4-5.
- עברון, בעז, 1988. החשבון הלאומי, דביר, תל-אביב.
- פפה, אילן, 1993א. "חיפה אוקספורד וחזר חלילה", עושים חושבים, עימותים במחשבה הציונית בישראל, עורך יונה הדריר-מגן, יד טבנקין, אפעל, עמ' 436-460.
- , 1993ב. "ההיסטוריה החדשה של מלחמת 1948", תיאוריה וביקורת 3: 99-114.
- , 1993ג. "גאולה מן היהודי-צנטריזם", הארץ, 14.5.93: 8.
- , 1993ד. "אין היסטוריה, יש היסטוריונים" (ראיון עם יונה הדריר-מגן), ידיעות אחרונות, מוסף לשבת, 8.8.93: 31.
- , 1994א. "השפעת האידיאולוגיה הציונית על ההיסטוריוגרפיה הישראלית", דבר, 15.5.94: 20.
- , 1994ב. "שיעור בהיסטוריה חדשה", מוסף הארץ, 24.6.94: 53-54.
- , 1995. "עורך", ערבית ויהודים בתקופת המנדט: מבט חדש על מחקר היסטורי, גבעת הביבה.
- , 1995. "ההיסטוריה החדשה של הציונות: העימות האקדמי והפומבי", כיוונים 8 (45), (יוני): 39-48.
- פפה, אילן ושלמה סבירסקי (עורכים), 1993. האינתיפאדה: מבט מבפנים, מפרש, תל-אביב.
- קימרלינג, ברוך, 1994א. "על החטאים הנוראים של הסוציולוגים הביקורתיים", דבר השבוע, 1.4.94.
- , 1994ב. "האתיקה של ההיסטוריון", מוסף הארץ, 24.6.94.
- , 1994ג. "האם להיות חלק מן האומה הוא תנאי הכרחי לעיות ההיסטוריה?", הארץ, 23.12.94: 50-53.
- , 1995. "דת הלאומיות מול דת האזרחים", הארץ, 29.9.95: 2ב.
- רובינשטיין, אמנון, 1995. "סילוף המציאות", הארץ, 12.9.95: 1ב.
- רם, אורי, 1993. החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, ברירות, תל-אביב.
- , 1994. "הוויכוח הפוסט-ציוני: חמש הערות הבהרה", הארץ, 8.7.94: 24.
- , 1995. "קול ישראל וקולות אחרים", דבר, 3.3.95: 20.
- שביד, אליעזר, 1995. "למהותה ולרקעה של הפוסט-ציונות", גשר 131, (קיץ): 18-26.
- , 1994. "הציונות בתקופה פוסט-ציונית", דבר, 24.6.94: 21.
- שווט, אורית, 1995. "מיהו פוסט-ציוני?", הארץ, 25.8.95: 1ב.
- שלג, יאיר, 1995. "ציונות: הקרב על הרייטינג", כל העיר, 6.10.95: 57-71.

- Anderson, Benedict, 1983. *Imagined Communities*. London and New York: Verso.
- Ankdersmitt, Paul, and Hans Kellner, eds., 1965. *New Philosophy of History*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ashcroft, B., G. Griffiths, and H. Tiffin, eds., 1995. *The Post Colonial Studies Reader*. New York: Routledge.
- Best, Steven, and Douglas Kellner, 1991. *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. New York: The Guilford Press.
- Bové, Paul, 1990. "Discourse," in *Critical Terms for Literary Study*, ed. Frank Lentricchia and Thomas McLaughlin. Chicago: University of Chicago Press.
- Clifford, James, and George E. Marcus, eds., 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Los Angeles: University of California Press.
- Culler, Jonathan, 1982. *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. Ithaca: Cornell University Press.

- Derrida, Jacques, 1984. "Deconstruction and the Other, an interview with Jacques Derrida," in *Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*, ed. Richard Kearney. Manchester: University of Manchester Press.
- Dirks, Nicholas B., Geoff Eley, and Sherry B. Ortner, eds., 1994. *Culture/Power/History: A Reader in Contemporary Social Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Docherty, Thomas, ed., 1993. *Postmodernism: A Reader*. New York: Columbia University Press.
- During, Simon, 1993. "Postmodernism or Post-Colonialism Today," in *Postmodernism: A Reader*, ed. Thomas Docherty. New York: Columbia University Press, pp. 462–448.
- Elon, Amos, 1971. *The Israelis: Founders and Sons*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ermarth, Elizabeth Deeds, 1992. *Sequel to History: Postmodernism and the Crisis of Representational Time*. Princeton: Princeton University Press.
- Flapan, Simcha, 1987. *The Birth of Israel: Myths and Realities*. New York: Pantheon.
- Flynn, Thomas, 1994. "Foucault's Mapping of History," in *The Cambridge Companion to Foucault*, ed. Gary Gutting. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 28–46.
- Foucault, Michel, 1983. "The Subject and Power," afterword to *Michel Foucault; Beyond Structuralism and Hermeneutics*, by H. Dreyfus and P. Rabinow. Chicago: University of Chicago Press. pp. 214–232.
- , 1984. *The Order of Discourse*, in *Language and Politics*, ed. Michael J. Shapiro. New York: New York University Press.
- Gossman, Lionel, 1990. *Between History and Literature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Grossberg, Lawrence, Cary Nelson, and Paula Trieschler, eds., 1992. *Cultural Studies*. New York and London: Routledge.
- Hall, Stuart, 1987. "On Postmodernism and Articulation: An Interview with Stuart Hall," ed. Lawrence Grossberg, *Journal of Communication Inquiry*, 45–58.
- Hutcheon, Linda, 1989. *The Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- , 1993. "Beginning to Theorize the Postmodern," in *A Postmodern Reader*, eds. Joseph Natoli and Linda Hutcheon. Albany: SUNY Press: 243–272.
- Kellner, Hans, 1989. *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*. Madison: University of Wisconsin.
- Kimmerling, Baruch, 1983. *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*. Berkeley: University of California Press, Institute of International Studies.
- , 1995. "Academic History Caught in the Cross-Fire: The Case of Israeli-Jewish Historiography," *History and Memory* 7 (1) Spring/Summer.
- Kimmerling, Baruch, and Joel Migdal, 1993. *Palestinians: The Making of a People*. New York: The Free Press.
- Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe, 1990. "Postmarxism Without Apologies," in his *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London and New York: Verso: 97–134.
- Liotard, Jean-Francois, 1988. *The Differend: Phrases in Dispute*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McClintock, Ann, 1995. *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Context*. New York: Routledge.
- Macdonell, Diane, 1986. *Theories of Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.
- Morris, Benny, 1988. "The New Historiography: Israel Confronts Its Past," *Tikkun* November/December: 19–23, 99–102.
- , 1990. "The Eel and History: A Reply to Shabtai Teveth," *Tikkun* 5 (1): 19–22, 79–86.
- , 1994. *1948 and After: Israel and The Palestinians*. Oxford: Oxford University Press.
- Novick, Peter, 1988. *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pappe, Ilan, 1995. "Critique and Agenda: Post-Zionist Scholars in Israel," in *History and Memory* 7 (1) Spring/Summer: 66–90.
- Porat, Dina, 1990. *The Blue and Yellow Stars of David: The Zionist Leadership in Palestine and the Holocaust, 1939–1945*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ram, Uri, ed., 1995. *The Changing Agenda of Israeli Sociology: Theory, Ideology, and Identity*. New York: SUNY Press.
- Said, Edward, 1989. *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- , 1993. *Culture and Imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Segev, Tom, 1986. *1949 — The First Israelis*. New York: The Free Press.
- Seidman, Steven, ed., 1994. *The Postmodern Turn: New Perspectives on Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seidman, Steven, and David G. Wagner, eds., 1992. *Postmodernism and Social Theory*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Shapira, Anita, 1995. "Politics and Collective Memory: The Debate over 'New Historians' in Israel," *History and Memory* 7(1) Spring/Summer: 9–40

- Shlaim, Avi, 1988. *Collusion Across the Jordan*. New York: Columbia University Press.
- Silberstein, Laurence J., 1994. "Others Without and Others Within: Rethinking Jewish Identity and Culture," in *The Other in Jewish Thought and History: Constructions of Jewish Culture and Identity*, eds. Laurence J. Silberstein and Robert L. Cohn. New York and London: New York University Press.
- Silberstein, Laurence J., and Robert Cohn, eds., 1994. *The Other in Jewish Thought and History: Constructions of Jewish Culture and Identity*. New York: New York University Press.
- Smart, Barry, 1992. *Modern Conditions: Postmodern Controversies*. London: Routledge.
- Smootha, Sammy, 1978. *Israel: Pluralism and Conflict*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- , [1989] 1992. *Arabs and Jews in Israel*, 2 vols. Boulder: Westview.
- Terdiman, Richard, 1985. *Discourse/Counter Discourse*. Ithaca: Cornell University Press.
- Teveth, Shabtai, 1989. "Charging Israel With Original Sin," *Commentary* (September): 24–33.
- White, Hayden, 1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- , 1978. *Topics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- , 1987. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Williams, Patrick, and Laura Chrisman, eds., 1994. *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*. New York: Columbia University Press.